

Anna Łosowska¹

Lublin

losowska@hektor.umcs.lublin.pl

Immaculata (Matka Boża Niepokalana) w kościele parafialnym w Czemiernikach i twórcy Obrazu – w siedemdziesięciolecie powstania dzieła

Immaculata (Immaculate Mother of God) in the parish church in Czemierniki and the creators of the Painting picture – on the 70th anniversary of the creation of the work

SUMMARY

In the parish church in Czemierniki, in the main altar, there is a large painting of Our Lady of the Immaculate Conception by Antoni Michalak. The initiator of the painting was the then administrator of the parish, Fr. Józef Kuniec, who corresponded with the Artistic Commission at the Bishop's Curia in Lublin. The commission chose not only the artist-painter, i.e. Antoni Michalak, but also chose the design of the painting which, since 1952, has been decorating the main altar of the temple. The artist was one of the members of the Fraternity of St. Lucas, characterizing by a reference to traditional painting, historical painting and religious themes. For these reasons, it was recommended by the Episcopal Curia to the parish priests of the Lublin diocese and the artist's works can be found in many museums, churches and private galleries.

Keywords: Czemierniki, parish church, painting, Antoni Michalak

¹ <https://orcid.org/0000-0001-5994-1794>.

STRESZCZENIE

W kościele parafialnym w Czemiernikach, w ołtarzu głównym znajduje się duży obraz Matki Bożej Niepokalanej pędzla Antoniego Michalaka. Inicjatorem namalowania obrazu był ówczesny administrator parafii ks. Józef Kuniec, który prowadził stosowną korespondencję z Komisją Artystyczną przy Kurii Biskupiej w Lublinie. Komisja wskazała nie tylko artystę-malarza, czyli Antoniego Michalaka, ale wybrała też projekt obrazu, który od 1952 r. zdobi ołtarz główny świątyni. Artysta był jednym z członków grupy malarskiej Bractwo Św. Łukasza, charakteryzującej się nawiązaniem do malarstwa tradycyjnego oraz malowaniem wątków historycznych i religijnych. Z tych względów był on polecany przez Kurię Biskupią proboszczom diecezji lubelskiej i dzieła artysty można odnaleźć w wielu muzeach, kościołach i galeriach prywatnych.

Słowa kluczowe: Czemierniki, kościół parafialny, malarstwo, Antoni Michalak

W przygotowanym bardzo starannie kolejnym tomie *Katalogu Zabytków Sztuki*, obejmującym powiat radzyński, jego autorzy szczegółowo opisali kościół parafialny p.w. św. Stanisława Biskupa i Męczennika w Czemiernikach². Szczególną uwagę poświęcili obrazom znajdującym się w ołtarzu głównym oraz kilku obrazom mniejszym zdobiącym dwie kaplice boczne. Niektóre malowidła posiadają ponad dwustuletnią metrykę, o czym świadczą zapisy w inwentarzach parafii, sporządzane z racji wizytacji kanonicznych, bądź instalacji kolejnych proboszczów. Na przykład obraz nieznanego autora w ołtarzu głównym przedstawiający biskupa Stanisława wskrzeszającego Piotrawina, znajdował się w tym miejscu już w 1819 r., co zostało odnotowane w inwentarzu sporządzonym z racji instalacji ks. Karola Wiktora Domańskiego 12 września tego roku³. Według autorów *Katalogu Zabytków* obraz został namalowany przez Kazimierza Krzyżanowskiego w 1905 r.⁴ Tenże artysta-malarz został też wymieniony jako autor obrazu *Męczeństwo św. Stanisława*, wykonanego w 1904 r., chociaż

² *Katalog Zabytków Sztuki. T. 8, z. 16: Województwo lubelskie. Powiat radzyński*, oprac. K. Kolendo-Korczak, A. Oleńska, M. Zgliński, Warszawa 2019.

³ Archiwum Archidiecezjalne w Lublinie (dalej: AAL), Akta Kurii Biskupiej i Konsystorza (dalej: AKBiK), sygn. Rep 60B IV b, 28.

⁴ Kazimierz Krzyżanowski (ur. w 1876 r.) studiował malarstwo w Genewie i Włoszech. Po powrocie do kraju objął galerię sztuki Tadeusza Kozaneckiego w Łodzi. Po ślubie z Jadwigą Perzanowską przeniósł się do Poznania, gdzie założył Towarzystwo Przyjaciół Sztuk Pięknych. W 1914 r. przeniósł się do Warszawy. Nie jest znana data jego śmierci, a najbardziej znane dzieła to *Modlitwa na pustyni*, *Cisza na morzu*, *Krajobraz o zmroku*, *Samotność*, I. Balowa, *Kazimierz Krzyżanowski, Słownik artystów polskich i w Polsce działających*, t. 4, Warszawa 1986, s. 311. Autorzy biografii malarza nie znają jego prac wykonanych dla kościoła w Czemiernikach.

dzieło było notowane w inwentarzu parafii już w roku 1886⁵. Wydaje się, że różnice te mogą wynikać z faktu późniejszych renowacji bądź rekonstrukcji obrazów, jak miało to miejsce w przypadku obrazu *Święta Rodzina* pędzla Józefa Cholewicza, który niegdyś znajdował się w ołtarzu głównym, został przemalowany w 1905 r. przez Kazimierza Krzyżanowskiego i dziś znajduje się w kaplicy bocznej⁶. Także w kaplicy bocznej znajduje się inny obraz autorstwa Józefa Cholewicza, mianowicie namalowana w 1878 r. *Wizja św. Antoniego*⁷.

Grono wybitnych dziewiętnastowiecznych malarzy, którzy pozostawili swoje prace w kościele parafialnym w Czemiernikach, zamyka Alfons Borkowski Dunin, syn Mikołaja i Julianny z Gromadzińskich⁸. Nie udało się ustalić, w jakich okolicznościach zakupiono lub zamówiono obrazy do świątyni czemiernickiej, ale jego nazwiskiem są sygnowane obrazy: *Zwinstowanie NMP*, *Wniebowzięcie Matki Bożej*, *Matka Boża* (ze słowami „Pociecho strapionych”) oraz małe obrazy *Św. Józef*, *Karol Boromeusz* i, prawdopodobnie, *Św. Rozalia*⁹. Nie natrafiono na informacje, dlaczego w 1952 r. dokonano wymiany obrazów w ołtarzu głównym. Być może wskutek działań I i II wojny światowej znajdujący się tu obraz św. Mikołaja biskupa, pędzla anonimowego malarza, uległ dużym zniszczeniom i przeniesiono go do kaplicy bocznej, a może brakowało obrazu Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Marii Panny, którą to uroczystość obchodzono 8 grudnia, a parafia otrzymała potwierdzenie odpustu w tym dniu z rąk wizytującego ją ks. bp. Pio-

⁵ *Katalog Zabytków...*, s. 39; AAL, AKBiK, sygn.. Rep 60 BIV b, 28.

⁶ *Katalog Zabytków...*, s. 39.

⁷ Józef Cholewicz, malarz, konserwator i grafik, urodzony w 1803 r. w Częstochowie. Po ukończeniu studiów w szkole Sztuk Pięknych w Krakowie zajmował się pracami konserwatorskimi w kościołach dominikanów i bernardynów krakowskich. W l. 1855–1862 pracował w Warszawie przy konserwacji obrazów w galerii wilanowskiej, a następnie w kościele w Żółkwi. Podobnie, jak w przypadku K. Krzyżanowskiego, nie jest znana data jego śmierci. Był autorem obrazów religijnych, m. in. *Chrystus cierniem ukoronowany*, *Św. Barbara*, *Św. Jadwiga*, *Matka Boża Łaskawa*, A. Melbechowska-Luty, Józef Cholewicz, *Słownik artystów polskich i w Polsce działających*, t. 1, 1971, s. 332.

⁸ Alfons Borkowski Dunin urodził się w 1850 r. w Plancie (powiat opatowski) i tu osiadł po ukończeniu studiów w Szkole Sztuk Pięknych w Krakowie. Wcześniej uczył się w Szkole Rysunkowej Wojciecha Gersona i Aleksandra Kamińskiego w Warszawie. Po ślubie z Marią z Missunów przeniósł się do jej majątku Swiły na Wileńszczyźnie. Po śmierci żony osiadł w Suchedniowie i oddał się całkowicie swojej pasji, czyli malarstwu batalistycznemu i religijnemu. Według jego projektu został przebudowany kościół parafialny w Sędziejowicach k. Buska Zdroju, gdzie wisi obraz jego pędzla *Św. Jakub*. Inne znane obrazy to *Kozak w stepie*, *Polowanie na niedźwiedzia*, *Bitwa pod Cudnowem*, *Ostatnie zlecenie*. Zmarł w 1918 r., A. Vetulani, Borkowski Dunin Alfons, w: *Słownik artystów polskich*, t. 1, Wrocław-Warszawa 1971, s. 212–213; *Allgemeines Künstler-Lexicon*, Bd 13, Leipzig 1996, s. 70.

⁹ AAL, AKBiK, sygn. Rep 60B IV b, 28.

tra Kałwy. Inicjatorem namalowania był ówczesny administrator parafii ks. Józef Kuniec, zapewne po konsultacji z żyjącym jeszcze, chociaż poważnie chorym proboszczem Antonim Gieysztozem.

Ks. Józef Kuniec urodził się 20 lipca 1913 r. w Suchowoli (pow. zamojski) w rodzinie chłopskiej Józefa i Marianny Kuńców. Po ukończeniu szkoły powszechnej, a następnie Męskiego Gimnazjum Biskupiego, wstąpił do seminarium duchownego. W 1936 r. uzyskał święcenia niższe z rąk biskupa Adolfa J. Jełowickiego, sufragana lubelskiego, a dwa lata później, w 1938 r., święcenia subdiakonatu z rąk biskupa ordynariusza Mariana Fulmana. Święcenia kapłańskie przyjął z rąk biskupa Karola Niemiry w kościele św. Jozafata w Lublinie 20 marca 1940 r. i został skierowany do pracy w rodzinnej Suchowoli, a następnie w Krynicach. Przed objęciem parafii w Czemiernikach pracował w Niedrzwicy, a następnie jako proboszcz w parafii Tworczyów (powiat zamojski)¹⁰. W 1950 r. objął stanowisko administratora parafii Czemierniki i wziął się ostro do pracy przy świątyni. Przy pomocy parafian oczyszczono kościół wewnątrz oraz pomalowano sklepienie. Odnowione zostały również dwa ołtarze, stacje Drogi Krzyżowej oraz witraże. O wykonaniu tych prac powiadomił działającą przy Kurii Biskupiej Komisję Artystyczną, co pociągnęło za sobą upomnienie i pouczenie, że należało wystąpić o zgodę Komisji przed podjęciem jakichkolwiek prac renowacyjnych.

Komisja Artystyczna przy Kurii Biskupiej w Lublinie powstała jako Poradnia Artystyczna pod koniec 1945 r. z inicjatywy trzech osób: ks. kanonika Ludwika Zalewskiego, wojewódzkiego konserwatora zabytków mgr. inż. Zygmunta Knothe oraz dyrektora Muzeum Lubelskiego Wiktora Ziółkowskiego. Zadaniem Poradni była fachowa pomoc przy renowacji obiektów sakralnych, zniszczonych podczas działań wojennych i okupacji. Pierwsze posiedzenie Poradni, przemianowanej na Komisję Artystyczną, miało miejsce już 14 stycznia 1946 r. i tę datę uznaje się za formalne powstanie instytucji¹¹. W 1948 r. decyzją biskupa Stefana Wyszyńskiego skład Komisji został poszerzony o ks. prof. Tomasza Wilczyńskiego, wówczas rektora KUL, ks. Andrzeja Kamińskiego, ówczesnego proboszcza w Dysie, ks. Jana Wlazłego, proboszcza parafii św. Michała w Lublinie oraz konser-

¹⁰ Ks. S. Młynarczyk, *Śp. Ks. Józef Kuniec (1913–1980)*, „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie” 1980, R. 54, nr 4, s. 92; A. Łosowska, *Wierny Syn Ojczyzny naszej. Ks. Prałat Jan Poddębniak (1907–1994)*, Lublin 2020, s. 253.

¹¹ AAL, Komisja Artystyczna przy Kurii Biskupiej w Lublinie dalej: KApKBL), sygn. Dz. IV 3026, bez paginacji.

watorów: Jana Powidzkiego i Henryka Gawareckiego. Sprawę samowolnego działania administratora parafii czemiernickiej rozpatrywano na posiedzeniu w dniu 9 kwietnia 1951 r. stwierdzając, że w tej sytuacji ponosi on całkowitą odpowiedzialność za wykonanie prac¹². Ks. Józef przyjął do wiadomości stanowisko Komisji i kontynuował prace nad remontem wież kościelnych oraz dachu kościoła. Zamówił też w słynnej firmie ludwisarskiej braci Felczyńskich w Przemyśle dwa dzwony, konsekrowane, podobnie jak i nowy obraz Matki Bożej Niepokalanej, podczas wizytacji parafii przez biskupa Piotra Kałwę w 1952 r.¹³

16 stycznia 1952 r. ks. Józef Kuniec zwrócił się do Komisji Artystycznej z prośbą o wskazanie artysty-malarza, który namalowałby obraz Matki Bożej do ołtarza głównego w świątyni czemiernickiej. Wobec braku odpowiedzi, ponowił swoją prośbę, kierując kolejne pismo 28 lutego tego roku bezpośrednio do Kurii¹⁴. Tym razem Komisja zareagowała i na posiedzeniu w dniu 14 marca 1952 r. rozważano kandydatury trzech czynnych wówczas malarzy: Antoniego Michalaka z Kazimierza, Piotra Wollenberga z Puław oraz Włodzimierza Rutkowskiego z Częstochowy. Komisja jednocześnie zastrzegła sobie, że projekt obrazu musi być jej przedstawiony i przez nią zaakceptowany¹⁵. Ostatecznie wybór padł na Antoniego Michalaka, którego uznawano wówczas za „jedynego na poziomie malarza religijnego w Polsce”¹⁶. Należy podkreślić, że środowisku kościelnym sława artysty była utrwalona od dawna. Już bowiem w 1927 r. na łamach „Wiadomości Diecezjalnych” można było przeczytać, że artysta po ukończonych studiach w Warszawie i Paryżu oraz pobycie we Włoszech powrócił do Polski i osiadł w Kazimierzu. Maluje przeważnie „obrazy religijne o głębokim odczuciu tego tematu, wybitnym polskim sentymencie i artystycznym wykonaniu”. Autor takich dzieł, jak m. in. *Ukrzyżowanie*, zakupione przez Departament Sztuki, *Zdjęcie z Krzyża i Św. Wojciech* (dla parafii w Garbowie), *Św. Barbara* (dla parafii Górecko). Powyższe ogłoszenie kończyło się apelem do proboszczów całej diecezji o zamówienia dla artysty¹⁷. Należy podkreślić, że nie tylko w środowisku kościelnym. Wybitny historyk sztuki, pedagog

¹² Tamże, s. 41.

¹³ Dzwony, na których wygrawerowano ich imiona: Piotr Stanisław i Józef Ludwik, posiadają też stosowne inskrypcje, informujące, że zostały zakupione przez parafian staraniem proboszcza Józefa Kuńca i rady parafialnej, *Katalog Zabytków Sztuki...*, t. 8, z. 16, s. 46.

¹⁴ AAL, KApJBL, sygn.. Dz. IV 3024, s. 41.

¹⁵ Tamże, sygn. Dz. IV 3026, s. 64.

¹⁶ Tamże, sygn.. Dz. IV, 3022, s. 206.

¹⁷ „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie”, R. 10, 1928, nr 1, s. 25.

i kustosz Państwowych Zbiorów Sztuki na Wawelu oraz profesor KUL, Marian Morelowski, napisał o artyście: „Antoni Michalak to dziś niewątpliwie jeden z najznamienitszych malarzy polskich o zdecydowanym obliczu [...] Jest programowy w znaczeniu kultu artystycznej pełni, umiłowania wypowiedzeń się równocześnie przez bogate walory kolorystyczne, jak rysunkowe, przez mocną bryłę, przez silne wydobywanie istoty przedstawianych przedmiotów”¹⁸.

6 maja 1952 r. Komisja Artystyczna w składzie: ks. inf. Ludwik Zalewski, przewodniczący, ks. prof. Tomasz Wilczyński, zastępca przewodniczącego oraz członkowie: ks. dr Jan Wlazły, ks. Jan Skowronek oraz inż. Ignacy Kędziński przeanalizowali przedłożone dwa projekty obrazu, podkreślili wysokie walory artystyczne obu projektów i wskazali na *Matkę Bożą Niepokalaną* w ujęciu bardziej tradycyjnym¹⁹. Obraz powstał w imponującym tempie, bo już we wrześniu 1952 r. zapisano w protokole wizytacji dziekańskiej, że „sprawiono obraz na płótnie Matki Bożej do wielkiego ołtarza” pędzla artysty-malarza Antoniego Michalaka²⁰.

Kim był Antoni Michalak, którego twórczość reklamowano w apelu do proboszczów? Urodził się 17 maja 1902 r. w Kozłowie Szlacheckim koło Sochaczewa w rodzinie włościańskiej Wincentego i Marii z Jakubowskich jako najmłodszy z pięciorga dzieci. Od najmłodszych lat zdradzał umiłowanie kolorów i rysunków, dlatego po ukończeniu szkoły powszechnej w Kozłowie rodzice umieścili go w warszawskim Progimnazjum Stanisława Thomasa. W 1915 r., będąc już uczniem trzeciej klasy, udał się pieszo z Warszawy do rodzinnego Kozłowa. W drodze napotkał opuszczony dom, w którym postanowił odpocząć, ale właśnie w ten dom uderzył pocisk armatni. Ciężko ranny chłopiec został znaleziony przez sanitariuszki i umieszczony w rosyjskim pociągu sanitarno-ewakuacyjnym i w ten sposób znalazł się w Odessie. Tu zaopiekowano się nim w Ochronce Polskiej kierowanej przez Wandę Skokowską, a następnie skierowano do miejscowej szkoły realnej oraz do Szkoły Rysunkowej. W listopadzie 1918 r. specjalnym pociągiem ewakuacyjnym, wiozącym polskie dzieci z Rosji, Antoni Michalak powrócił do Warszawy i podjął naukę w Klasie Rysunkowej Jana Kauzika i Miłosza Kotarbińskiego. W kwietniu 1919 r. rozpoczął studia w Szkole Sztuk Pięknych oraz w Prywatnej Szkole Malarstwa Konrada Krzyżanowskiego. Jednocześnie pracował jako nauczyciel rysunków w Męskim Progimnazjum

¹⁸ I. J. Kamiński, *Kazimierz nad Wisłą*, Warszawa 1983, s. 183.

¹⁹ AAL, KApKBL, sygn. Dz. IV 3026, s. 64.

²⁰ AAL, Akta parafii Czemierniki 1948–1975, bez sygnatury.

Stanisława Chęcińskiego w Warszawie. We wrześniu tego roku w Płocku odbyła się poplenerowa wystawa prac uczniów Konrada Krzyżanowskiego, m.in. pierwszych prac A. Michalaka. Recenzent „Kuriera Płockiego” napisał wówczas „Artystą na wskroś polskim będzie Antoni Michalak [...] Stara się znaleźć swoją własną drogę i iść po niej prostym, równym szlakiem. Jest to droga niezawodna, bo droga wielkich”²¹. W marcu 1920 r. studia i pracę zawodową przerwała wojna polsko-bolszewicka. Artysta wstąpił jako ochotnik do 1 kompanii zapasowej 5 Pułku Legionów, a następnie został powołany do Sekcji Propagandowej i Opieki, w której wraz z Wandą Szrajberówną występował w przedstawieniach dla żołnierzy polskich. Po zakończeniu działań wojennych podjął pracę w Państwowym Seminarium Nauczycielskim Żeńskim w Płocku i z tego okresu pochodzi spod jego pędzla wiele pejzaży i portretów. W 1923 r., jako ekstern, podjął studia na trzecim roku w zreformowanej Szkole Sztuk Pięknych w Warszawie w pracowni Tadeusza Pruszkowskiego, a wieczorami uczęszczał na kurs prowadzony przez znanego grafika i malarza Władysława Skoczylasa. To właśnie znajomość z Tadeuszem Pruszkowskim, który wraz z żoną Zofią otoczyli młodego Michalaka merytoryczną opieką stała się drogowskazem w późniejszych poczynaniach malarza.

Latem 1923 r. w Kazimierzu nad Wisłą odbył się pierwszy plener malarski pracowni Tadeusza Pruszkowskiego. Zanim jednak do tego doszło, dwaj członkowie grupy, Antoni Michalak i Jan Gotard, zostali wysłani na rekonesans, aby znaleźć odpowiednie miejsce na plener. W trakcie trzydniowej podróży parostatkiem z Warszawy do Kazimierza naszkicowali program powstałego dwa lata później Bractwa Św. Łukasza. Miejscem, które bezpłatnie przygarnęło ośmiu uczestników pleneru, stała się sala szkoły powszechnej, mieszczącej się w dawnym przytułku dla bezdomnych i starców przy kościele św. Anny. Odtąd Kazimierz stał się magicznym miejscem, do którego ściągali adepci sztuki malarskiej, przyciągani sławą „Mistrza Bractwa” – Tadeusza Pruszkowskiego oraz jego uczniów: Antoniego Michalaka, Jana Gotarda, Aleksandra Jędrzejewskiego, Edwarda Kokoszko, Janusza Podoskiego, Mieczysława Schulza, Jana Wydry i Jana Zamoyskiego. Malarze skupieni w Bractwie Św. Łukasza przeciwstawili się modnemu w latach dwudziestych XX wieku nurtowi kapistów, pozostających pod wpływem postimpresjonizmu paryskiego. Cechą tego nurtu było operowanie kolorem, światłem oraz wielobarwną fakturą. Łukaszowcy natomiast nawią-

²¹ *Mistyczny świat Antoniego Michalaka*, oprac. W. Odorowski, Kazimierz Dolny 2005, s. 15.

zywali do malarstwa XVI i XVII w. Malowali obrazy historyczne, pejzaże, portrety, sceny rodzajowe i biblijne, a samo Bractwo działało do 1939 r.

W latach 1925–1926 Antoni Michalak przebywał jako stypendysta we Francji i Włoszech, a po powrocie do kraju uzyskał dyplom na warszawskiej ASP w zakresie malarstwa sztalugowego. Jego pracą dyplomową był obraz *Bajka o szczęśliwym człowieku* (dziś w Muzeum Narodowym w Warszawie). W 1927 r. osiadł na stałe w Kazimierzu malując obrazy religijne do kościołów oraz liczne portrety. Prezentował swoje dzieła na wystawach Bractwa, ale też na wystawach indywidualnych. W 1930 r. reprezentował Polskę na międzynarodowej wystawie malarstwa w Carnegie Institute w Pittsburgu²². Był już wtedy uznanym artystą, o czym świadczą liczne nagrody, m. in. Złoty Medal na Krajowej Wystawie Powszechnej w Poznaniu, Medal Ministerstwa Oświaty za malarstwo religijne, Złoty Medal na Międzynarodowej Wystawie Sztuki Religijnej w Padwie²³.

W 1933 r. Ministerstwo Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego powołało artystę na stanowisko profesora kontraktowego w Instytucie Sztuk Plastycznych i Malarstwa, wydzielonego z Wydziału Sztuk Zdobniczych i Przemysłu Artystycznego Państwowej Szkoły Technicznej we Lwowie. Powierzono mu pracownię malarstwa dekoracyjnego (freski, polichromia, witraże) oraz kurs rysunku dla roku III–V. Już w styczniu 1934 r. prezentował swoje malarstwo na Wystawie Sztuki Polskiej w Rydze i Tallinie, a latem tego roku gościł w Rzymie i innych miastach włoskich, m. in. we Florencji, Asyżu, Neapolu oraz na wyspie Capri. Jesienią natomiast uczestniczył w konkursie na projekt polichromii w kościele p. w. Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Chełmie zapraszając do projektu Stanisława Teisseryre, asystenta w Katedrze Malarstwa i Rysunku Wydziału Architektury Politechniki Lwowskiej²⁴. Ich projekt otrzymał wyróżnienie i był prezentowany w gmachu Instytutu Sztuki w Warszawie, a doświadczenia wyniesione z pracy nad nim zaowocowały przygotowaniem dużej kompozycji figuralnej o wymowie symbolicznej – *Exodusu* (pozostaje własnością rodziny malarza).

W 1938 r. Bractwo Św. Łukasza obchodziło swoje dziesięciolecie i z tej okazji w Zachęcie zorganizowano dużą wystawę, na której Antoni Michalak prezentował 33 swoje prace, z kolei na indywidualnej wystawie w Towarzystwie Przyjaciół sztuk Pięknych w Krakowie wystawił 34 prace. Oznacza

²² K. Szurowski, *Antoni Michalak jako portrecista*, „Roczniki Humanistyczne”, t. 22, 1974, nr 6, s. 67.

²³ A. Łosowska, *Jej Portret i... Antoni Michalak*, „Wiadomości Uniwersyteckie”, nr 235, 2017, s. 29.

²⁴ *Mistyczny świat...*, s. 27.

to, że był pracowitym i niezwykle płodnym malarzem, a jego twórczość na łamach „Ilustrowanego Kuriera Codziennego” z 11 maja 1938 r. scharakteryzował Marian Dienstl-Dąbrowa słowami: „Antoni Michalak, eklektyczny tradycjonalista, posiada rozległą skalę zainteresowań malarskich i wielki talent. Na zbiorowej jego wystawie podziwiamy płodność malarską w licznych religijnych kompozycjach, kolekcjach portretów, projektach witraży, polichromii oraz doskonałych rysunkach. Artysta, zdobywszy w wysokim stopniu malarskie środki, przeżywa okres wewnętrznej burzy i w różnorodny sposób i na przeróżne tematy wypowiada się malarsko zawsze interesująco”²⁵. Jeszcze w tym samym roku malarze z grupy Bractwo Św. Łukasza otrzymali rządową propozycję przygotowania siedmiu kompozycji z historii Polski do sali honorowej pawilonu polskiego na Wystawie Światowej 1939 r. w Nowym Jorku. Cykl historyczny tworzyły obrazy: *Bolesław Chrobry witający Ottona III, Chrzest Litwy, Przywilej Jedlnieński, Unia Lubelska, Konfederacja Warszawska, Odsiecz Wiedeńska i Konstytucja 3 Maja*. Antoni Michalak namalował główne postaci obrazów i wraz z Jeremim Kubickim wykonali szkic całości²⁶. Obrazy te pozostały w USA i były eksponowane w Bibliotece Le Moyene College w Syracuse do 2022 r.²⁷

W 1939 r. powrócił do Kazimierza i tu zastał go wybuch wojny. Za namową Marii Kleniewskiej, jego mentorki przeniósł się do jej dóbr w Dratowie. Tu wykonał freski w kościele parafialnym p.w. Matki Boskiej Królowej Polski oraz namalował kilka portretów najbliższych mu osób. Tu również 16 sierpnia 1941 r. poślubił Marię Chylewską, z którą miał dwóch synów, Andrzeja Tadeusza (ur. 1942) i Janusza Bogusława (ur. 1946). Jego, położony nieco na uboczu, dom w Kazimierzu stanowił punkt kontaktowy żołnierzy AK i BCH, a sam artysta zgłosił akces do BCH przyjmując pseudonim „Budrys”. Jego zadaniem konspiracyjnym było wyrabianie fałszywych dokumentów i przechowywanie ludzi²⁸. Po zakończeniu działań wojennych

²⁵ Ibidem, s. 31.

²⁶ I. J. Kamiński, dz. cyt., s. 156-159; R. Wójcik, *Historia Polski w siedmiu odstonach*, „Art & Bussines” 2001, nr 7-8, s. 24-29.

²⁷ W maju 2022 r. Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego Rzeczypospolitej Polskiej podpisało umowę z College Le Moyene, na mocy której cykl obrazów powróci do Polski i będzie prezentowany jako wystawa stała w Muzeum Historii Polski.

²⁸ Na przykład przygotował fałszywe dokumenty Bronisławowi Lewensztejnowi, pochodzącemu z Kazimierza absolwentowi konserwatorium w Petersburgu i Paryżu, wybitnemu skrzypkowi, który jednak odmówił przyjęcia dokumentu. Został wywieziony wraz ze swoim uczniem Aleksandrem Lewandowskim do Lublina i tam rozstrzelany, I. J. Kamiński, dz. cyt. s. 152. Jednym z ocalonych przez A. Michalaka Żydem był późniejszy izraelski artysta plastyk Chaim Goldberg, M. Derecki, *Mój Kazimierz*, Lublin 1999, s. 61.

udzielał się w lubelskim oddziale Związku Polskich Artystów Plastyków, przede wszystkim jednak zaangażował się w ratowanie kazimierskich zabytków. Współpracując z architektem Zygmuntem Knothe, wojewódzkim konserwatorem Lubelszczyzny, zabezpieczał historyczne kamienice, werbował ludzi do naprawiania dachów kościelnych, szklenia okien i wypełniania dziur wojennych w fasadach budynków. W 1946 r. wybrany został prezesem reaktywowanego Towarzystwa Przyjaciół Kazimierza, a w następnym roku wiceprezesem Zarządu Okręgu Związku Polskich Artystów Plastyków w Lublinie. W 1948 r. podjął pracę dydaktyczną prowadząc zajęcia zlecone z rysunku odręcznego, malarstwa i technik sztuk plastycznych na Wydziale Humanistycznym KUL w Katedrze Historii Sztuki. Jednocześnie przygotował cykl obrazów historycznych na Wystawę Ziem Odzyskanych. Były to: *Bolesław Chrobry wbijający słupy graniczne*, *Bitwa pod Legnicą* i *Bitwa pod Oliwą* (nazywana niekiedy *Władysław IV pod Gdańskiem*), nagrodzone dyplomem uznania.

W 1949 r. Główny Urząd Konserwatorski w Warszawie zlecił artyście rekonstrukcję Auli Leopolda (Leopoldinę) na Uniwersytecie Wrocławskim oraz rekonstrukcję pięciu sal w Zamku Piastowskim w Brzegu. W ciągu kilku następnych lat (1951–1955) odnowił freski i witraże w katedrze wrocławskiej, namalował trzy obrazy (*Cudowny żywot św. Wojciecha*, *Cudowny żywot św. Jana* i *Św. Andrzej Świerad*), zrekonstruował kaplicę św. Elżbiety w tejże katedrze, namalował obraz *Matki Bożej Niepokalanej* dla kościoła w Czemiernikach oraz dwa duże obrazy dla kościoła w Tereszpolu. Nie zaniedbywał też swojego środowiska uniwersyteckiego malując portrety rektorów i profesorów KUL, portret Marii Skłodowskiej-Curie (na zamówienie rektora UMCS) oraz portrety biskupów lubelskich (m.in. bp. Mariana Fulmana i bp. Piotra Kałwy). W tym czasie powstał też duży obraz *Chrystusa Ukrzyżowanego*, który przez wiele lat ozdobił ołtarz główny kościoła akademickiego KUL, a kiedy zabrakło dla niego miejsca wskutek nowego wystroju kościoła, Autor zabrał dzieło i przekazał do kościoła w rodzinnym Kozłowie Szlacheckim.

Zimą 1957 r. artysta przebywał we Włoszech (Pontificio Collegio Polacco) w ramach organizowanych dla asystentów KUL wyjazdów naukowych, a rok później wyjechał do USA, tym razem prywatnie, na zaproszenie brata. Dwa lata pobytu za oceanem zaowocowały kilkoma dziełami, m.in. obrazem dla kościoła parafialnego Matki Boskiej Częstochowskiej w Hartford, plakatem *Millenium of Polands Chritianity*, portretem Fryderyka Chopina dla powstającej wówczas Fundacji Chopinowskiej oraz portretami

Marii i Jerzego Kuncewiczów Po powrocie do kraju zrezygnował z zajęć dydaktycznych poświęcając całą aktywność malarstwu i ratowaniu zdrowia nadszarpniętego pracą w trudnych warunkach wrocławskich. Powstały wówczas pejzaże kazimierskie i portrety szeregu osób, z którymi artysta spotykał się w ciągu swego pracowitego życia²⁹. Był barwną postacią miejscowego środowiska. Kiedy na początku lat sześćdziesiątych powrócili do Kazimierza Maria Jerzy Kuncewiczowie, Antoni Michalak pomógł im w zagospodarowaniu wnętrza domu. Podarował też kilka własnych szkiców oraz przeprojektował starą komodę na funkcjonalny sekretarzyk, przy którym Maria napisała *Dwa księżyce*, jedną z najbardziej znanych swoich powieści³⁰. Niewiele osób wie, że sporządzał też szkice, według których miejscowe siostry ze Zgromadzenia Sióstr Rodziny Betańskiej wyszywały skomplikowane wzory na ornatach. Konrad Bielski, wspominając swoje spotkania z Antonim Michalakiem w Kazimierzu, opisywał, że malarz przechowywał w swoim szkicowniku wczesne dzieciństwo spędzane na wsi i były to postacie ludzi z najbliższego otoczenia oraz charakterystyczne obrazki wiejskie. Lata wojny 1919–1920 przedstawiały sylwetki kaprali i sierżantów, obrazki musztry, ale też scenki z kuchni bądź łaźni. Studia w Warszawie to podobizny kolegów i profesorów, a Paryż – rysunki z Luwru i podobizna Olgi Boznańskiej, z którą spotkał się w Paryżu³¹.

Antoni Michalak zmarł 26 maja 1975 r. w szpitalu w Warszawie po długiej i ciężkiej chorobie. Został pochowany w Kazimierzu Dolnym 30 maja, a dwa miesiące później, staraniem miejscowego Muzeum, otwarto w willi Tadeusza Pruszkowskiego – nauczyciela, przyjaciela i wielkiego admiratora twórczości artysty – wystawę pośmiertną, na której zaprezentowano 35 prac zmarłego twórcy.

Pięć lat później, 16 stycznia 1980 r. zmarł inicjator powstania obrazu, ks. Józef Kuniec. Miał za sobą pracowite życie, bo w czasie jego proboszczowania w Czemiernikach, oprócz wielu prac renowacyjnych świątyni, została wybudowana kapliczka w Wygnanowie. Została wzniesiona z inicjatywy księdza Józefa ze zbiórki pieniędzy, a że na to był odpowiedni paragraf, więc sprawę skierowano do Kolegium Orzekającego. Mimo wielu perturbacji, kapliczki nie rozebrano i ostatecznie na tablicy wotywniej wryto rok 1955³². W tym samym roku została wstrzymana budowa przydrożnej ka-

²⁹ Ich katalog zestawili J. Wyczesany w albumie *Mistyczny świat Antoniego Michalaka*, s. 39–40.

³⁰ M. Derecki, dz. cyt., s. 33.

³¹ K. Bielski, *Spotkania z Kazimierzem*, Lublin 1985, s. 52

³² Archiwum Państwowe w Lublinie (dalej: APL), Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej

pliczki w Stójce, którą ufundowali na własnym polu małżonkowie Aniela i Władysław Abramkowie. Dopiero po upływie dwóch lat starań proboszcza i wiernych wydano zezwolenie na dokończenie budowy kapliczki³³.

Według meldunku nadesłanego do Prezydium WRN w Lublinie, ks. Kuniec „pod maską lojalności wobec władzy prowadzi ożywioną działalność kościelną zgodnie z zaleceniami Kurii, urządza procesje i inne nabożeństwa, których wcześniej w parafii nie było. Skupia wokół siebie młodzież i skutecznie osłabia wpływ polityczny na ich osobowość”³⁴. W maju 1954 r. do Wydziału ds. Wyznań wpłynęła skarga, że ks. Kuniec skutecznie zastopował zorganizowanie spółdzielni produkcyjnej w Dębicy. W tym samym miesiącu proboszcz zorganizował uroczystą banderę złożoną z 60 rowerów i 60 koni, która przeprowadziła biskupa Tomasza Wilczyńskiego, udającego się z Czemiernik do parafii w Suchowoli. W związku z tym, że proboszcz suchowolski nie otrzymał zgody na zorganizowanie banderii, biskupa odprowadzała banderia czemiernicka, która z wielkim zaangażowaniem pokonała wpływ rzekę Tyśmienicę, aby towarzyszyć biskupowi przechodzącemu przez rzekę po kładce. Za ten czyn ks. J. Kuniec został ukarany ostrzeżeniem przez przewodniczącego Komitetu Powiatowego partii komunistycznej w Lubartowie, zaś organizatorzy banderii grzywnami w wys. 600–800 zł³⁵. Co więcej, 25 sierpnia 1954 r. odbył się w parafii Czemierniki coroczny odpust i ks. proboszcz nie zgłosił tego w odpowiednim urzędzie. Stało się to pretekstem do skargi, że ks. Kuniec nie tylko nie prosi o wyrażenie zgody na zorganizowanie uroczystości kościelnych, ale urządza je z wielkim rozmachem, przy udziale wielkich ilości wiernych, a to źle wpływa na przebieg różnych akcji państwowych.

W 1955 r. ks. Józef Kuniec próbował osadzić na terenie parafii, a konkretnie w Wygnanowie, Zgromadzenie Sióstr Karmelitanek z Sosnowca, ale cztery siostry, które przez kilka miesięcy tu zamieszkały i zostały dobrze przyjęte w środowisku, ostatecznie zrezygnowały z organizowania tu swojego domu. Latem 1955 r. ks. Józef Kuniec otrzymał przeniesienie do parafii w Mełgwi, gdzie pełnił posługę kapłańską przez trzy lata, aby w 1958 r. objąć ostatnią w swoim życiu parafię św. Zofii w Tarnogórze (1958–1976). Zmarł 16 stycznia 1980 r. i został pochowany w Zamościu. Pracował w Cze-

Partii Robotniczej w Lublinie (dalej: KW PZPR), sygn. 1185, s. 44.

³³ Tamże, sygn. 1185, s. 12.

³⁴ Z charakterystyki dokonanej 29 IV 1953 r. dla potrzeb PWRN w Lublinie, APL, KW PZPR, sygn. 1231, s. 56

³⁵ Tamże, sygn. 1229, s. 12 i 33.

miernikach tylko pięć lat, ale pozostawił po sobie wiele materialnych pamiątek. Niewątpliwie największą z nich jest *Matka Boża Niepokalana*, obecna od 70 lat w ołtarzu głównym kościoła parafialnego w Czemiernikach.

BIBLIOGRAFIA CYTOWAŃ:

Allgemeines Künstler-Lexicon, Bd 13, Leipzig 1996, s. 70.

Balowa I., *Kazimierz Krzyżanowski, Słownik artystów polskich i w Polsce działających*, t. 4, Warszawa 1986.

Bielski K., *Spotkania z Kazimierzem*, Lublin 1985.

Derecki M., *Mój Kazimierz*, Lublin 1999.

Kamiński I.J., *Kazimierz nad Wisłą*, Warszawa 1983

Katalog Zabytków Sztuki. T. 8, z. 16: Województwo lubelskie. Powiat radzyński, oprac. K. Kolenko-Korczak, A. Oleńska, M. Zgliński, Warszawa 2019.

Łosowska A., *Jej Portret i... Antoni Michalak*, „Wiadomości Uniwersyteckie”, nr 235, 2017

Łosowska A., *Wierny Syn Ojczyzny naszej. Ks. Prałat Jan Poddębniak (1907–1994)*, Lublin 2020

Melbechowska-Luty A., *Józef Cholewicz*, [w:] *Słownik artystów polskich i w Polsce działających*, t. 1, 1971, s. 332.

Mistyczny świat Antoniego Michalaka, oprac. W. Odorowski, Kazimierz Dolny 2005

Młynarczyk S., *Śp. Ks. Józef Kuniec (1913–1980)*, „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie” 1980, R. 54, nr 4.

Szurowski K., *Antoni Michalak jako portrecista*, „Roczniki Humanistyczne”, t. 22, 1974, nr 6.

Vetulani A., *Borkowski Dunin Alfons*, [w:] *Słownik artystów polskich*, t. 1, Wrocław-Warszawa 1971 s. 212–213.

Wójcik R., *Historia Polski w siedmiu odsłonach*, „Art & Bussines” 2001, nr 7–8, s. 24–29.